

Akademie věd České republiky

Teze disertační práce k získání vědecké hodnosti

„doktor věd“

ve skupině historické vědy

Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975-1989

Komise pro obhajobu doktorských disertací v oboru

obecné a české dějiny

PhDr. Jiří Suk, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky

Praha 2014

Disertace vznikla v letech 2010 až 2013 v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze

Uchazeč: PhDr. Jiří Suk, Ph.D.

Vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

Oponenti:

Teze byly rozeslány dne:

Obhajoba disertace se koná dne:

Prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.
předseda komise pro obhajoby
doktorských disertací ve vědním oboru
obecné a české dějiny
Akademie věd České republiky

Úvod

Václav Havel je výjimečnou osobností československých a českých dějin poslední třetiny 20. a počátku 21. století, jejíž význam přesáhl do dějin evropských a globálních. Hodnocení Havlova působení a vlivu zahrnuje škálu nejrůzněji motivovaných soudů, které se vyvíjejí a mění v souvislosti s posuny společenské situace po pádu komunismu v roce 1989. Fenomén Havel je trvale přítomný v širším historickém povědomí a veřejném mínění. Je spojován s otázkou české národní a středoevropské identity a existence, s otázkami politické svobody a lidských práv v éře studené války i po pádu komunistických režimů. Je považován za netradičního či nekonvenčního politika, za zastávce „antipolitické politiky“. Je činěn odpovědným za úspěchy i nezdar polistopadové transformace od socialismu ke kapitalismu. Je kritizován za to, že se z „muže pokojných vzpour“ proti jakémukoliv establishmentu proměnil v podporovatele americké unipolární hegemonie.

V naší historii po 17. listopadu 1989 zaujal výjimečné místo jako ve světě respektovaný dramatik a intelektuál, který systematicky a dlouhodobě vzdoroval komunistické diktatuře a který po tomto zlomovém datu vstoupil do profesionální politiky, ačkoli to několik měsíců předtím rozhodně odmítal. Toto angažmá, v němž se zapsal do světových událostí naší doby, je chváleno, kritizováno i odmítáno. Existence živého symbolu v aktuální historické paměti činí vědeckou interpretaci v jistém smyslu nadmíru náročnou a vystavenou mimořádné kritické pozornosti, neboť hodnocení Havlovy osobnosti a činů je různorodé a nezřídka vyhocené. Přestože existuje celá řada nejrůznějších pokusů o výklad a vysvětlení, zůstává havlovské téma otevřené novým zdrojům, inspiracím a přístupům. Navzdory hojnosti publikací nejrůznějšího druhu i kvality zdaleka nejde o téma vyčerpané. Obecně je možno říci, že k dějinám československé opozice proti normalizačnímu režimu (1969-1989) existuje bohatá literatura dokumentární a memoárové povahy, avšak stále ještě nebyly napsány syntetické dějiny Charty 77, Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a obecně československého disentu. Čestnou výjimku tvoří nedávno vydaná práce amerického historika Jonathana Boltona, jež pojednává o disentu synteticky, s patřičným odstupem a kritickým porozuměním.¹

Mimořádná pozornost věnovaná Václavu Havlovi je tedy v celkovém nesouladu s touto citelnou absencí hlubšího syntetického a kontextuálního pojetí. Havel se nezřídka – jako každá výrazná osobnost v dnešním mediálním světě – stává předmětem bulvarizujících či

¹ BOLTON, Jonathan: *Worlds of Dissent: Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., a Londýn 2012.

skandalizujících hodnocení, která převažují nad kritickými interpretacemi. Hlavním cílem disertace *Politika jako absurdní drama* je pojednat o disidentovi Havlovi synteticky a s ohledem na povahu nedemokratického komunistického režimu a stav české společnosti a se zvláštním zřetelem k jeho myšlenkovému vývoji a měnícímu se vztahu k politické realitě a k politice jako povolání.

1. Východiska a hlavní směry dosavadního bádání

Havlovská studia mají svůj počátek v období tzv. normalizace (1969-1989) a rozvíjela se převážně na dokumentární a ediční bázi, která odpovídala potřebám československého disentu a exilu. Jejich zakladatelem a průkopníkem je historik Vilém Prečan, který po své emigraci v roce 1976 vybudoval *Československé dokumentační středisko* (ČSDS), které se rodilo v západoněmeckém Hannoveru, od roku 1986 se institucionalizovalo v Scheinfeldu a po pádu komunistického režimu bylo přestěhováno do Prahy.² Spolupracoval s činovníky exilových organizací, časopisů a nakladatelství a s představiteli mezinárodní helsinské sítě. Z těchto aktivit vzešla bohatá dokumentace zahrnující velké množství údajů o disentu obecně i o Havlově životě a díle zvlášť. Československý demokratický exil vykonal záslužnou práci, bez níž by se následující kritické analýzy neobešly. Ze základny, která byla shromážděna v ČSDS, vychází s vděkem také tato disertace. Na scheinfeldskou knižní, archivní a informační bázi navázaly později založené tuzemské instituce, především knihovna samizdatové a exilové literatury *Libri prohibiti* a *Knihovna Václava Havla* (KnVH).³

V Prečanově ČSDS byly systematicky shromažďovány Havlovy dopisy s exilovými organizacemi a jejich prostřednictvím s různými osobnostmi a institucemi v celém světě. Před několika lety vyšly dva obsáhlé svazky korespondence Václava Havla s Františkem Janouchem a Vilémem Prečanem.⁴ Disertant se na kritickém vydání obou edicí podílel doprovodnými studii (*Podrobná zpráva o paralelní polis. Nad korespondencí Václava Havla a Františka Janoucha; Společně pro Chartu 77, nezávislou kulturu a svobodné Československo. Nad korespondencí Václava Havla a Viléma Prečana*). Oba texty patří k přípravným pracím

² Viz internetové stránky na adrese <http://www.csdcs.cz/cs/index.html>.

³ Viz adresy <http://www.vaclavhavel-library.org/> a <http://www.libpro.cz/>.

⁴ HAVEL, Václav – JANOUCH, František: *Korespondence 1978–2001*. Akropolis, Praha 2007, 596 s.

HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: *Korespondence 1983–1989*. Československé dokumentační středisko, o. p. s., Praha 2011, 817 s.

předcházejícím havlovskou monografií. Zmíněná korespondence se „světem“ byla v předložené disertaci systematicky a kriticky využita. Představuje zdroj do této chvíle prakticky nevyužívaný, a přitom velmi bohatý na informace, které umožňují vidět Havla z dosud nepříliš známých úhlů – například jako samizdatového vydavatele, mecenáše či zprostředkovatele podpory pro nezávislé kulturní projekty doma i v exilu; jako vůdčí osobnost Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných; jako vlivného distributora humanitárních finančních prostředků atd. Všechny tyto aspekty jsou v disertaci většinou poprvé v širším rozsahu zohledněny.

V ČSDS byly rovněž systematicky shromažďovány domácí i světové ohlasy na Havlovu činnost uměleckou, občanskou a politickou. Vedle toho knihy, studie, rozhovory vydané v exilových a zahraničních vydavatelstvích, ať už od Havla nebo o Havlovi, od disidentů či o disentu obecně. Z této základny Prečan sestavil dva sborníky Havlových textů z let 1969–1989.⁵ Ty se staly východiskem pro pozdější vydávání *Sebraných spisů*, které bylo v roce 1999 zahájeno v nakladatelství Torst.⁶ Ve sbornících i spisech najdeme eseje, články, rozhovory, proslovy, vyjádření, protesty a další písemnosti související s aktivitami Václava Havla proti diktátu tzv. normalizace. Patří sem také divadelní hry, které dramatik vytvářel z konkrétní zkušenosti se světem normalizační diktatury. Ze všech těchto zdrojů Prečan vytvořil velmi podrobnou chronologii Havlova života a díla, která do dnešních dnů zůstává velmi cennou a dosud nepřekonanou pomůckou. *Knihovna Václava Havla*, primárně zaměřená na všestrannou péči o Havlovu pozůstalost a jeho odkaz, navázala na tyto a jiné aktivity a vydala celou řadu dalších dokumentárních publikací, které přibližují Havlovo disidentské i prezidentské období a usnadňují heuristiku. Ty z nich, které byly použity v této monografii, obsahuje níže přiložená bibliografie. Jejich úplný přehled lze najít na internetových stránkách KnVH.⁷ Souhrnně lze konstatovat, že až na výjimky je dnes vydáno prakticky celé Havlovo dílo z normalizační éry a řada věcí z pozůstalosti.

Další významnou složku základních pramenů, které byly využity v předkládané disertaci, tvoří písemnosti z provenience tehdejší státní moci, pro niž byl Havel v daném

⁵ HAVEL, Václav: *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. Uspořádali a k vydání připravili Vilém Prečan a Alexander Tomský. Svědectví v Edici Rozmluvy, Londýn 1984, 401 s. TÝŽ: *Do různých stran. Eseje a články z let 1983–1989*. Acta creationis, sv. 5. Uspořádal Vilém Prečan. Československé dokumentační středisko, Schwarzenberg–Scheinfeld 1989. (Druhé vydání v nakl. Lidové noviny v roce 1990, 528 s.)

⁶ Především v disertaci nejvíce využívaný čtvrtý a pátý svazek: HAVEL, Václav: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989 a Dálkový výslech*. Spisy 4. Torst, Praha 1999, 1308 s. TÝŽ: *Dopisy Olze*. Spisy 5. Torst, Praha 1999, 731 s.

⁷ <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/aktivity/shop>

období „třídním nepřítelem“ číslo jedna – tzv. praporečnickem. Jde o politické analýzy a stanoviska, tiskoviny a brožury z mediálních a propagandistických kampaní, dokumentace důkazního řízení a vyšetřovací protokoly z let 1977, 1979 a 1989, vězeňské spisy z let 1979-1983 a 1989 a další materiály (viz přehled archivních pramenů). Významným mezníkem bylo zpřístupnění písemností bezpečnostních složek poté, kdy v roce 2004 vstoupil v platnost nový archivní zákon a o tři roky později byl delimitován Archiv bezpečnostních složek a založen Ústav pro studium totalitních režimů. V našem případě se jedná především o vyšetřovací spisy, neboť operativní svazek Václava Havla (TOMIS), který na něj vedla Státní bezpečnosti jako na nepřátelskou osobu (NO), se nedochoval. Výjimečně dochovaný svazek spisovatele a signatáře Charty 77 Pavla Kohouta ukazuje, jak významný zdroj informací byl pravděpodobně nenávratně ztracen při systematických skartacích koncem 80. let.⁸ Vyšetřovací spisy, týkající se Havla, jako první využil novinář Daniel Kaiser,⁹ avšak nepočítal si při tom dostatečně kriticky – jak při citování z těchto zdrojů, tak při samotné interpretaci. Vyšetřovací a operativní spisy proti disidentům a chartistům, s nimiž se komunistická diktatura snažila vypořádat, tvoří významný a přitom velmi specifický zdroj informací, který začal být teprve nedávno systematicky využíván. Při jeho využití je nutné znát širší kontext mnoha provázaných aktivit Státní bezpečnosti zaměřených proti hnutí na obranu lidských práv.

Režimní propaganda proti Chartě 77, disentu a Václavu Havlovi osobně souvisí s činnostmi ideologické komise, předsednictva a sekretariátu Ústředního výboru KSČ, s deníkem *Rudé právo* a dalšími režimními novinami a periodiky. Tyto zdroje již byly publikovány v obsáhlém a reprezentativním výběru v několika edicích v Ústavu pro soudobé dějiny a Ústavu pro studium totalitních režimů. Jedná se především o třísvazkovou obsáhlou edici dokumentů Charty 77, která v třetím svazku obsahuje také režimní písemnosti;¹⁰ dále o výběrovou edici dokumentů z horké fáze mediální kampaně proti Chartě¹¹ a dokumenty související s politickým procesem s členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných v roce

⁸ SCHOVÁNEK, Radek (ed.): *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout*. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa. Paseka, Praha – Litomyšl 2006, 400 s.

⁹ KAISER, Daniel: *Václav Havel. Disident 1936–1989*. Paseka, Praha – Litomyšl 2009, 280 s.

¹⁰ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Svazky 1–3. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, 1175 a 523 s.

¹¹ BLAŽEK, Petr (ed.): *„Tentokrát to bouchne.“* Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden – únor 1977). Filozofická fakulta UK – Odbor Archiv bezpečnostních složek MV ČR 2007, s. 27–116.

1979.¹² Tento korpus vybraných a edičně zpracovaných pramenů zatím nebyl plošně kriticky využit. V kombinaci s memoárovými díly a rozhovory z orálně historických projektů jsem se pokusil o jeho vytěžení.

Co se týče vězení v letech 1979-1983 a 1989, je klíčový především vězeňský spis Václava Havla a dalších odsouzených v tzv. pražském procesu s členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a vedle toho pravidelné měsíční svodky ministerstva spravedlnosti o situaci ve věznicích. Oba prameny jsou uloženy v Národním archivu v Praze (viz přehled archivních pramenů). Také v tomto případě jsem se snažil o všestranné kritické využití této látky, která v dosavadním bádání ještě nebyla komplexně vytěžena. Vedle toho jsem se pokusil o alternativní analýzu Havlových dopisů z vězení (výše citované *Dopisy Olže*) jako zvláštního dokumentu Havlova existenciálního sebezpytu, v němž se ukotvilo jeho chápání disidentské identity. K tomu mi pomohlo nové a důkladnější ediční zpracování tohoto díla v rámci zmíněných torstovských *Spisů* a také nedávno vydaný pandán k dopisům z vězení – dopisy od bratra Ivana do vězení.¹³

Interpretace dramatického roku 1989 je založena především na písemnostech archivu KC OF, který je uložen v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, a na magnetofonových záznamech z interních jednání rozhodujících grémií Koordinačního centra Občanského fóra z konce roku 1989. Z obou fondů, které představují klíčový zdroj pro interpretaci Havlovy role v „sametové revoluci“, jsem vytěžil podrobnou dokumentaci, jež byla vydána koncem 90. let¹⁴ a využita v mé monografii věnované „sametové revoluci“.¹⁵

V havlovské monografii jsem se pokusil o nové kritické zhodnocení těchto primárních zdrojů a rozšířil je o nově vydané prameny.¹⁶ Co týče archivu KC OF a dalších zdrojů dokumentujících průběh „sametové revoluce“ v celé republice jsem tentokrát čerpal také ze zachycených spontánních projevů občanské veřejnosti. Oproti knize *Labyrintem revoluce* jsem

¹² BLAŽEK, Petr – BURSÍK, Tomáš: *Pražský proces 1979. Vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných*. Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha 2010, 426 s.

¹³ HAVEL, Ivan, M.: *Dopisy od Olgy*. Knihovna Václava Havla, Praha 2010, 512 s.

¹⁴ SUK, Jiří: *Občanské fórum. Listopad–prosinec 1989*. 1. díl: Události. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplněk, Praha – Brno 1997. SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989*. 2. díl: Dokumenty. Praha 1998, 330 s. Přístupné rovněž z internetových stránek <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty.html>. Suk, Jiří: „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta republiky v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví“. In *Soudobé dějiny* VI/2–3, 1999, s. 346–369.

¹⁵ SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Prostor, Praha 2003 a 2009, 508 s.

¹⁶ Viz především výše citovaná korespondence a dále například GEROVÁ, Irena: *Vyhrabávačky. Deníkové zápisky a rozhovory z let 1988 a 1989*. Paseka, Praha – Litomyšl 2009, 207 s. + CD. HAVLOVÁ-ILKOVIČOVÁ, Dagmar (ed.): *Podněcování a trest. Téměř další hra Václava Havla*. Knihovna Václava Havla, Praha 2009.

více zohlednil aspekt „revoluce zdola“ – pokusil jsem se zachytit probuzené veřejné mínění, které se projevovalo v celém spektru aktivit oživujících přerušené tradice. Mimo jiné jsem pracoval s dopisy českých a slovenských občanů Občanskému fóru a Václavu Havlovi osobně. Do analýzy společnosti v pohybu jsem také nově zahrnul prameny z provenience komunistického režimu, především z archivu někdejšího Federálního shromáždění, které se v prosinci 1989 ocitlo v centru pozornosti obou národů tehdejšího Československa, neboť po abdikaci komunistického prezidenta Gustáva Husáka 10. prosince 1989 mu připadl klíčový úkol – legislativně zakotvit základní liberalizační a demokratizační změny a zvolit novou hlavu státu.

* * *

Neméně důležitým problémem heuristiky a kritiky je evidence toho, jak byl a je Václav Havel vnímán ve veřejném, laickém i odborném diskurzu. Již v počátcích úspěšné konsolidace rozjitřené situace v Československu po srpnové okupaci 1968 se začaly profilovat základní havlovské narativy, které bychom mohli zahrnout do tří základních shrnujících skupin: 1. *narativ komunistický* (režimní); 2. *narativ helsinský* (disidentský, exilový) a 3. *narativ kritický* (vědecký). *Režimní narativ* vycházel ze základních prvků komunistické propagandy, v níž byl Havel označován podle svého třídního původu – jako potomek vykořisťovatelských zazobanců a milionářů, který se těšil nezaslouženým výhodám, o něž ovšem přišli po „vítězství pracujícího lidu“ v únoru 1948. Proto se z Havla – v řeči režimní propagandy – stal zavilý bojovník za návrat předúnorových poměrů. Tento narativ dominoval v československém veřejném prostoru až do pádu komunistické diktatury v listopadu 1989. Byl kanonizován v propagandistických článkách *Rudého práva* jako *Ztroskotanci a samozvanci, Kdo je Václav Havel* atd., jež byly v rozšířené podobě a vysokém nákladu vydávány jako agitační brožury. Po listopadu 1989 komunistický narativ téměř zmizel z veřejného prostoru. Avšak poměrně záhy jej vystřídal příbuzný narativ bulvární, který v sobě obsahuje něco z někdejší komunistické propagandy (neboť třídní nenávist vždy souvisela s jitřením nízkých lidských vlastností), byť už zpravidla není motivován politicky, ale touhou po senzačních odhaleních, skandálních výkladech a podobně. V mediální společnosti přitahují výjimečné osobnosti trvalou pozornost a vytváří se kolem nich *diskurz podezření* vyznačující se snahou o „bourání mýtů“ a „otevírání 13. komnat“.¹⁷ Tento diskurz je trvalou součástí havlovského příběhu a pokouší se

¹⁷ Viz například SVORA, Přemysl: *Deset týdnů, které otřáslly Hradem*; HÁJEK, Petr: *Smrt v sametu*. Daranus, Praha 2013.

houževnatým způsobem udržovat a rozvíjet jakýsi antimýtus, jehož cílem je Havlovu výjimečnost co nejvíce umenšit.

Helsinský narativ souvisí s úsilím o prosazení svobody, lidských práv a nezávislé kultury. A to především tak, jak je prožívali a chápali disidenti, exulanti a jejich sympatizanti v západním světě. Určoval tón a vymezoval hodnotový rámec protitotalitního vzdoru a jeho způsoby překonávání diktatury ve prospěch demokracie, ať už socialistické, nebo liberální. Narativ spoluvytvářeli především disidenti a političtí exulanti v rámci nadnárodní helsinské sítě. Vznikal v prostředí systematického informování o situaci obránců lidských práv a nespravedlivě stíhaných. S postupující erozí komunistických systémů ve střední a východní Evropě si tento narativ více či méně osvojovali i politici západních demokracií. Tento narativ ovšem zahrnuje stanoviska a práce velmi různorodé, patří do něj jak počínající kritická historiografie disentu,¹⁸ tak i opoziční proudy vymezující se spíše proti smyslu a účelu Charty 77, disentu a paralelní kultury.¹⁹ Z helsinského narativu povstal onen havlovský mýtus, který plnil a plní různé legitimizační, etické a estetické funkce a nese v sobě nebezpečí nekritického pojetí Havlovy osobnosti.²⁰ Ovšem je možné havlovský mýtus principiálně akceptovat, a přitom si uchovat potřebnou kritičnost.²¹

Hranice mezi helsinským a *kritický narativem* není tak ostrá, přesto existují důvody, proč ji respektovat. Především ten, že práce, které řadím do poslední skupiny, jsou zpravidla věnovány Havlovi disidentovi a politikovi v jednom, tj. kriticky se zabývají tím, jak dissent a jeho ideologie ovlivnily Havla jako praktického politika po listopadu 1989. Za domácího průkopníka tohoto narativu považují filosofa Petra Rezka jako pronikavého analytika rozporů mezi Havlem jako myslitelem disentu a Havlem jako veřejnou (politickou) osobností.²² Úskalí kritického pojetí, pokud v něm převládne touha po efektní demytizaci, představuje biografie anglického politologa Johna Keana,²³ jež se v některých pasážích blíží bulvarizujícímu pojetí. Interpretiční produktivita dlouholetého ideového střetu mezi někdejšími spolupracovníky redakce časopisu

¹⁸ Za všechny viz průkopnické práce kanadského bohemisty H. Gordona Skillinga a jeho žáků. Viz Skillingova bibliografie na adrese <http://www.csdz.cz/cs/2864-DS/version/default/part/AttachmentData/data/skilling2012-Prague-version.pdf>.

¹⁹ Viz například některé kritické stati v PREISNER, Rio: *Když myslím na Evropu I a II*. Torst, Praha 2003 a 2004, 392 + 979 s.

²⁰ Asi nejvhodnějším příkladem je KRISEOVÁ, Eda: *Václav Havel – životopis*. Atlantis, Brno 1991, 176 s. Toto dílo si vysloužilo kritiku i principiálních příznivců Václava Havla.

²¹ PUTNA, Martin C.: *Václav Havel. Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Knihovna Václava Havla, Praha 2011, 384 s.

²² REZEK, Petr: *Filosofie a politika kýče*. Oikoimenh, Praha 1991, 176 s.

²³ KEANE, John: *Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích*. Volvox Globator, Praha 1999, 432 s.

Tvář v liberálnějších 60. letech nalezla svůj vrchol v knize Havlova antipoda Emanuela Mandlera.²⁴ Za zahraniční pandán k ní lze považovat interpretaci amerického historika Jamese F. Pontusa.²⁵

Při psaní jsem se snažil vycházet z intencí a norem *kritického narativu*, využít jeho dosavadních zisků a překonat jeho nedostatky. Má kniha ovšem není explicitní polemikou s jinými pohledy na Havla. Předcházela jí řada dílčích studií, esejů a pramenných edic, které jsem vydal v posledních letech. Je vyústěním několikaletého badatelského úsilí o kritickou interpretaci Havlovy osobnosti na sklonku komunistického režimu a v prvních letech po jeho pádu – až do rozpadu Československa v roce 1992 (viz základní přehled v 7. bodě těchto tezí).

2. Cíle práce

Neusiloval jsem o klasický životopis, který zahrnuje rodinnou a osobní historii a vyváženě pojednává o životním vývoji jedince v kontextu dobových proměn. Mým cílem byla podrobná politická biografie Václava Havla v 70. a 80. letech a v čase demokratické revoluce 1989. Snažil jsem se o detailní a všestrannou kontextovou analýzu při plném využití především dosud opomíjených pramenů – zejména korespondence a pramenů z provenience státní moci. Kládl jsem důraz na komplexní pojetí – tj. na souvislost Havlova uměleckého vyjadřování a politického myšlení s měnícími se tématy a problémy Československa v éře vrcholné normalizace, politického tání v čase Gorbačovovy perestrojky a v momentě kolapsu komunistické diktatury. Výsledek této snahy bych označil za monografii o veřejném působení a vlivu Václava Havla v éře tzv. normalizace.

Havlovi především šlo o svobodu slova, o právo charakterizovat společenskou situaci podle vlastního názoru. V momentech zrychleného osobního vývoje (1977–1979) a na konci zvolené periody zrychleného společenského vývoje (1987–1989) byl Havel intenzivněji než jindy konfrontován se státní mocí, která si vyhradila absolutní nárok na veřejnou řeč. Jako politický suverén vykládala svět a své výpovědi považovala za závazné. Konfrontace se suverénem tvoří osu této knihy, jež si všímá zvláštního a pozoruhodného napětí mezi *bezmocí* a *mocí* disidentů. Od ní se utvářejí série ambivalencí plynoucích ze základního rozporu, že Charta 77 představuje *politikum par excellence*, avšak nemůže přijmout politickou

²⁴ MANDLER, Emanuel: *Oba moji prezidenti. Václav Havel a Václav Klaus*. Libri, Praha 2004, 192 s.

²⁵ PONTUSO, James F.: *Václav Havel. Civic Responsibility in the Postmodern Age*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham – Boulder 2004, 192 s.

odpovědnost. Moc disentu je v nezávislé „paralelní“ existenci a schopnosti vytrvat ve své pravdě navzdory represím. Bezmoc spočívá v neschopnosti změnit daný stav společnosti. Disent je návodem, jak žít svobodně, ale není programem, jak to uskutečnit v širším měřítku. Nachází-li se společnost v tuhém (konsolidovaném) stavu, je dissent považován za inspirativní znamení *existenciální revoluce*; v čase politického tání může ovšem být považován za neproduktivní *nepolitickou politiku*. Havel ztělesňuje tento paradox. Historie staví výjimečné osobnosti do výjimečných situací. Tehdy se ukáže, co v nich bylo a co obstálo ve zkoušce velkého kolektivního pohybu, který nazýváme dějinami. Má kniha však není jen o (existenciální) moci a (politické) bezmoci; to by bylo značně reduktivní pojetí. Chce ukázat Václava Havla také v roli tvůrce a ochránce nezávislé kultury jako nejúčinnějšího fermentu svobody v diktatuře. V kultuře (v jejím náročnějším vymezení překračujícím pouhou *zábavu*) spočívá těžiště svobodné identity jako potenciálu pro podněcování společenského vědomí a svědomí, které jsou v diktatuře skryté, metaforicky řečeno ponořené, a proto těžko kontrolovatelné.

Cíl práce lze považovat za trojí: ukázat Havla v konfrontaci s diktaturou, v kritickém zrcadle disentu a exilu a ve snaze oslovit většinovou společnost (tzv. mlčící většinu). Pokusil jsem se o analýzu jeho představy o překonání „post-totalitního systému“ prostřednictvím podněcování „skryté sféry společenského vědomí a svědomí“. Podle Havla je nezastupitelným úkolem disentu poskytovat příklad „života v pravdě“. Jeho „existenciální revoluce“ měla být jakýmsi protijedem na reálnou politiku komunistických samovládců. Tyto klíčové pojmy havlovské „antipolitické politiky“ byly na konci 80. let konfrontovány s reálnou mocí, kterou Havel disponoval jako neformální vůdce předlistopadové rodící se opozice a posléze zakladatel a vrcholný představitel národního politického hnutí Občanského fóra. V samotném závěru práce jsem se pokusil ukázat, jak a v čem Havlova představa o *jiné politice* narazila na hranice svých možností.

3. Metody výzkumu a interpretace

Začal jsem heuristikou a kritikou primárních pramenů a literatury, jejichž seznam je na konci těchto tezí. Významná část heuristiky se týkala písemností politického vedení komunistické diktatury a režimní žurnalistiky. Specifický zdroj tvoří informace shromažďované, zpracováváné a využívané bezpečnostními složkami, především Státní bezpečností a prokuraturou. V případě dokumentů StB bylo třeba zvýšené kritické pozornosti, neboť jejich

předmětem jsou zpravidla velmi citlivé osobní informace získávané prostřednictvím informátorů, odposlechů či výslechů. Větší část heuristiky byla zaměřena na dokumenty, jejichž původcem byl Václav Havel a československý demokratický disent a exil (eseje, články, dopisy, prohlášení, protesty, zprávy, diskuse, rozhlasové relace, rozhovory atd.). Za specifický pramen považuji dokumenty o občanské mobilizaci v listopadu a prosinci 1989, mezi něž patří i její audiovizuální a fotografické ztvárnění. Nahrávky z porad rozhodujících grémií KC OF jsou nezastupitelným pramenem pro poznání Havlovy vůdčí role v „sametové revoluci“ a v Občanském fóru.

Interpretace však převážně vycházela z rozboru textů a ze snahy porozumět jejich výpovědím. Inspiroval jsem se *hermeneutickou metodou*, která zohledňuje předpoklady porozumění dobovému kontextu z určitého našeho před-porozumění daného kulturně a hodnotově.²⁶ Nemůže být divu, že interpretovaná látka má zpravidla ráz a charakter diskurzivně či ideologicky konfrontační. Narážely na sebe režimní řeč a řeč disentu. Mohli bychom mluvit o střetu autoritářského marxisticko-leninského slovníku držitelů moci a liberálního slovníku obhájců lidských práv. Fatální disparátnost se především projevila v tom, jak rozuměla Charta 77 sama sobě – totiž jako nepolitické iniciativě s konstruktivním posláním pro nedemokratický režim. A jak zcela jinak jí rozuměla komunistická diktatura – jako výsostné politické opozici, které jde o porážku socialistického zřízení a návrat kapitalismu. To je základní interpretační dichotomie a je potřeba projevit porozumění pro obě pozice a zároveň schopnost nahlížet je kriticky. Pozoruhodné je, že aktivní občanská veřejnost disponovala na sklonku roku 1989 v masovém měřítku liberalizačním slovníkem. Lze to považovat za možná nečekané a dosti překvapivě drtivé vítězství disidentského diskurzu nad dominantním diskurzem režimním.

Dále jsem se inspiroval diskurzivní analýzou, která sleduje, jak se určité konstitutivní pojetí světa – vyjádřené v souboru vlivných, tak či onak kanonizovaných textů a norem – stává mocenským faktorem. Inspirativní příklad takové analýzy, za jejíhož vrcholného představitele je považován Michel Foucault,²⁷ jsem našel u německého egyptologa Jana Assmanna, který

²⁶ GADAMER, Hans Georg: *Pravda a metoda I a II*. Triáda, Praha 2013 a 2012, 416 + 472 s. BETTI, Emilio / SOUSEDÍK, Stanislav: *Hermeneutika jako obecná metodika humanitních věd / Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*. Triton, Praha 2008. Viz on-line přístup k celému textu https://www.ereading.cz/nakladatele/data/ebooks/1093_preview.pdf.

²⁷ SUK, Jiří: Foucaultův příchod do Čech. „Archeologická“ a „genealogická“ metoda z perspektivy historika. In *Soudobé dějiny* XI/4 (2004), s. 51–65.

ukázal souvislost Božího zjevení a jeho kanonické textové fixace s utvářením dobového politična.²⁸

V určité míře jsem využil metodu *orální historie* – tzn. kriticky vedené rozhovory především se zástupci disentu a posléze Občanského fóra na témata disentu a revoluce. Shromážděný materiál měl však pro vlastní interpretaci pouze regulativní charakter, výklad na něm většinou nestojí. S použitím orálně historické metody souvisí důležitý poznatek: že disent a jeho zápas proti diktatuře a cenzuře nestačí vysvětlovat pouze *diskurzivně*, ale že je nezbytné a v jistém smyslu nevyhnutelné vnímat jej také *příběhově*. Disent sám sebe vnímal právě takto a koneckonců také diktatura považovala svůj boj proti „rozvratníkům a samozvancům“ za konstitutivní součást velkého příběhu emancipace lidstva na cestě k beztřídní komunistické společnosti. Po lingvistickém obratu, který inspiroval historiky a změnil podobu a zaměření historiografie, je nutno brát ohled na celkový interpretační rámec.

Pro svoji knihu jsem zvolil takový rámec, do něhož podle mne nejlépe zapadá tematika výjimečného jedince, nerespektujícího státní mocí vnucené normy a odsouzeného za to do vězení; člověka, který je ovšem nakonec oslaven jako vítěz nad touto mocí a vítán jako garant nové společenské smlouvy. Hledaný rámec musel odpovídat konkrétní zkušenosti československé společnosti, která byla zpacifikována vojenskou a politickou mocí a tím odsouzena hledat z této situace východiska a cesty ke ztracené svobodě. A činila to – jak ostatně jinak – skrze své výjimečné jedince. To můžeme považovat za archetypální příběh. Jako příběh vnímají lidé nejen své individuální životy, ale také bytí celého národa. Proto musel hledaný rámec rovněž odpovídat prožité společenské katarzi – probuzení národa do svobody. Současníci ji opravdu vnímali metahistoricky, jak vypovídá jedno z hesel „sametové revoluce“: „Řekneme vám zprávou skvělou, boží mlýny zase melou.“ Pro porozumění tomuto příběhu se nejlépe hodí žánr *komedie*. Komédie pojaté jako drama „normalizační“ morálky dvojí tváře, nastolené tvrdým i měkkým násilím, které je přese všechny útrapy nakonec překonáno nenásilným sjednocením a novým slibem.

Podle kanadského literárního teoretika Northropa Frye zobrazuje *komedie* právě takový nenásilný přerod společnosti do kvalitativně nového stavu. Československý případ můžeme přiřadit k tomu typu komediálního „melodramatu“, v němž zvítězí morální ctnosti

²⁸ ASSMANN, Jan: *Panství a spása. Politická teologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*. Oikoimenh, Praha 2012, 336 s.

nad padouštvím a výsledkem je idealizace mravních postojů.²⁹ Začátek děje je určen nějakým absurdním rozhodnutím či zákonem, nějakou tvrdou, ba krutou nespravedlností. Za ni můžeme považovat srpnovou okupaci 1968, kapitulaci reformních komunistů a to, co následovalo – plošné čistky, uvěznění politických odpůrců na počátku 70. let, dosažení stability. Hlavní zápletku pak pochopitelně vyvolá střet s nově ustavenou autoritou. Vystoupení Charty 77 zpochybňuje „konsolidaci“ a „normalizaci“ v samých základech. Dění uvnitř komediální zápletky se dále zauzluje a nezřídka nabývá absurdních rysů. Tady vrchovatě platí Havlovo zlidovělé rčení o paradoxech, kterými se vyznačuje středoevropský způsob bytí mezi svobodou a diktátem. Absurdita, paradoxy, groteskní jevy jsou v osobním dramatu Václava Havla a dalších chartistů symptomatické.

Frye tvrdí, že závěr komedie obvykle přináší velký dějový zvrat. V této knize jej představuje *sametová revoluce*. V listopadu a prosinci 1989 se československá společnost *en bloc* integrovala do posledního dějství komedie. To zcela odpovídá charakteristickému znaku, podle něž „rozuzlení komedie... přichází jakoby z hledišť...“³⁰ A stalo-li se to navíc ve festivalovém či karnevalovém duchu, pak došel naplnění další typický znak, totiž ten, že v komedii „vznik nové společnosti často ohlašuje oslava nebo slavnostní rituál“.³¹ Komedie má integrační funkci: „Do konečné společnosti se snaží zahrnout co nejvíce lidí: protivné postavy se mnohem častěji smiřují nebo vnitřně promění, než aby byly jednoduše zavrženy.“³² To vystihuje podstatný rys „sametové revoluce“: nakonec se k ní přidali skoro všichni, nikdo jim v tom nebránil. Leč: „Šťastné konce nepůsobí jako pravdivé, ale jako žádoucí, a lze jich dosáhnout jen manipulací.“³³ Volbu Václava Havla československým prezidentem na konci roku 1989, která byla vnímána jako spontánní výsledek národní vůle, umožnily určité zákulisní manipulace ve Federálním shromáždění. A koneckonců sama „sametová revoluce“ začala být považována za událost, jejíž spontaneitu a autenticitu výrazně zpochybňuje neosvětlené, temné pozadí. Začalo se mluvit o „revoluci ukradené“. Jak vidno, v husákovské komedii se zrodil „nový svět plný vzruchu“. Ten již není předmětem mé knihy.

K interpretaci žhavé látky ze soudobých dějin podle mne patří také otevřené vyjádření autora o jeho hodnotové orientaci a vztahu ke zkoumanému tématu či osobnosti. Můj vztah

²⁹ FRYE, Northrop: *Anatomie kritiky*. Čtyři eseje. Z angličtiny přeložila Sylva Ficová. Host, Brno 2003, s. 61–70 a 188–216.

³⁰ Tamtéž, s. 190.

³¹ Tamtéž, s. 189.

³² Tamtéž, s. 190.

³³ Tamtéž, s. 197.

k Václavu Havlovi a jeho úsilí o liberalizaci normalizovaných poměrů je celkově kladný, to mně však nebránilo přistupovat k němu analyticky a kriticky. Jak už jsem se zmínil, ve své knize jsem se pokusil srovnat vnitřní soudržnost Havlova politického myšlení, jeho vliv a účinek na disent, společnost a režim. A zejména jsem chtěl rozebrat, jak obstálo v podobě mocenské praxe v listopadové revoluci.

4. Struktura práce

Práce má historický a metodický úvod a shrnující závěr s kritickým výhledem do první fáze prezidentského období Václava Havla (1990-1992). Obsahuje seznam použitých pramenů a literatury, resumé v anglickém jazyce a jmenný rejstřík. Je rozdělena do dvou knih, šesti dílů a osmnácti kapitol, jež jsou dále rozděleny do 108 částí rovněž opatřených názvy. Účelem tohoto hustého dělení je vyjevit podrobný obsah a strukturu díla a umožnit snazší orientaci v něm. Je to učiněno i s ohledem na to, že život Václava Havla je poměrně známý, a proto jsem považoval za důležité umožnit čtenáři, aby si snadno našel právě tu pasáž z období 1975-1989, o které chce být zpraven především. Dílo je koncipováno chronologicky a s ohledem na dramatický vývoj Havlovy osobní i společenské situace, která byla pro život Václava Havla a československý disent obecně příznačná. První kniha nese název *Odpovědnost* a druhá pak *Povolání*, takže v jistém smyslu poskytuje druhá kniha odpovědi na otázky položené v knize první. Přesněji řečeno ukazuje, jak se Havlovo bytostně svobodné disidentské myšlení a jeho věznění – režimem chápané jako spravedlivý trest a jeho odpůrci jako oběť – zhodnotily při překonávání politické stagnace a pasivní normalizační mentality a jakým způsobem se zúročily v politizaci původně programově nepolitického disentu a v počátcích návratu k demokracii v listopadu a prosinci 1989.

Pro přehlednost uvádím stručné schéma témat a problémů, s nimiž se má interpretace a výklad potýkaly.

První kniha – *Odpovědnost* (1975-1983)

1. díl – *Pokojná vzpoura*: rozbor otevřeného dopisu generálnímu tajemníkovi KSČ Gustávu Husákovi (1975); obrany pronásledovaných hudebníků z nekonformních skupin Plastic People of the Universe a DG 307 (1976); vzniku Charty 77 a plošné mediální kampaně proti ní a jejím signatářům (1977).

2. díl – *Opozice*: analýza Havlovy první vyšetřovací vazby a prvního soudu; jeho aktivit občanských a uměleckých po založení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)

v dubnu 1978; druhé a třetí vyšetřovací vazby; a procesu s členy VONS a udělení trestu čtyř a půl roku nepodmíněně (1979); závěrečná úvaha o smyslu disentu jako politické opozice.

3. díl – *Oběť* (1979-1983): rozbor a výklad pobytu ve věznicích Heřmanice a Plzeň Bory; popis adaptace na kriminál a rozbor vězeňských dopisů; úvaha o významu vězení v Havlově životě a veřejné činnosti.

Druhá kniha – *Povolání* (1983-1989)

4. díl – *Nezávislost*: popis mezinárodní proslulosti a zrodu havlovského mýtu; analýza financování disentu a distribuce prostředků ze západních nadačních prostředků na podporu nezávislé kultury a myšlení; výklad spolupráce s exilem a její význam; pojednání o Havlově vztahu k politice jako povolání; o Havlově pojetí tzv. druhé kultury a o jeho aktivitách na její podporu a rozvoj samizdatového vydávání.

5. díl – *Moc*: vylíčení a rozbor Havlova postavení a vlivu v čase politického tání v sovětském bloku pod vlivem perestrojky, glasnosti a nového myšlení; Havlova druhého pobytu ve vězení (leden-květen 1989); analýza petice Několik vět a jejího významu pro mobilizaci a formování předlistopadové opozice; analýza Havlova ambivalentního vztahu k politice jako povolání v momentu hroucení komunistických režimů v Polsku, Maďarsku a východním Německu.

6. díl – *Hrad*: pojednání o „sametové revoluci“ (listopad a prosinec 1989), jejím charakteru a étosu – o revoluci zdola; rozbor Havlova pojetí Občanského fóra a jeho vztahu k převzetí moci v čase akutního kolapsu československé komunistické diktatury – pohled na revoluci shora; analýza Havlova vlivu na vznik tzv. vlády národního porozumění; vylíčení nominace Václava Havla na funkci prezidenta republiky a rozbor peripetií jeho nakonec jednomyslného zvolení ve Federálním shromáždění. Závěrečné zamyšlení o povaze a produktivitě Havlova pojetí politiky jako praktikované morálky v počátcích budování demokratického a právního státu.

5. Výsledky práce

Za přínos své práce si dovoluji považovat rozbor hlavních opozičních akcí, které Havel – vždy s ohledem na konspiraci – promyslel a naplánoval do nejmenších detailů. Dbal při tom na synchronizaci a optimalizaci jejich účinku doma i v zahraničí a dokázal pro ně získat relevantní množinu lidí tady i tam. Dosavadní interpretace většinou pomíjely podrobnosti, na nichž se ovšem především dá ukázat Havlova schopnost vymyslet takovou akci, která vyvolá patřičný

rozruch a většinou se nemine předpokládaným účinkem. Pokusil jsem to ukázat především na případech obrany ohrožených undergroundových hudebníků v roce 1976, vzniku Charty 77 a VONS a při organizaci Několika vět a Občanského fóra v roce 1989. Ve světle těchto zjištění lze Havla považovat za mistra účinného protestu a vzdoru proti komunistické diktatuře. V této své životní roli je možná nejméně znám. Osobní charisma a organizační schopnosti ve specifickém konspiračním prostředí v diktatuře mu zajistily mimořádné postavení, které zřejmě nejlépe dokládá jeho stěžejní vliv ve věci financování disentu ze západních nadačních prostředků. Zde jde analýza až do konkrétních čísel a nevyhýbá se ani vysoce nadstandardní finanční situaci Havla samotného.

Pokusil jsem se rovněž rozebrat Havlovo pojetí tzv. druhé kultury a jeho konkrétní vklad pro její rozvíjení v podmínkách československé komunistické diktatury. Na tomto poli je obzvláště cenným pramenem zmíněná korespondence – posílaná konspirativně pomocí diplomatické pošty –, jejíž zatím malá, ale významná část byla vydána, jak jsem uvedl výše. Ukazuje Václava Havla v mnoha konkrétních odstínech – jako autoritu Charty 77, organizátora a garanta mnoha disidentských projektů, a také jako člověka z masa a kostí, který má svá slabá místa, pochybuje o své „vedoucí roli“ a o svém „ouřadu“. Korespondence odhaluje pozoruhodný rozsah každodenní organizační činnosti v občanské a kulturní sféře, o kterém jsme předtím neměli konkrétní představu. Nadto dopisy nejrůznějším adresátům představují svébytný pandán k osobním spisům, režimním dokumentům i pozdějším interpretacím. Mají potenciál pozměnit navyklé pohledy na Václava Havla.

Za kvalitativně novou a bohatší považuji detailní analýzu Havlova střetu se státní mocí, která se jej obávala jako vrcholného „třídního nepřítele“. V interních hodnoceních Státní bezpečnost psala, že Chartu 77 vymyslely ty nejchytřejší mozky, kterými tu disponuje „imperialistický“ Západ a které po krachu pražského jara 1968 vyvinuly nový, vysoce rafinovaný způsob, jak rozvrátit socialistický řád pod zástěrkou zdánlivě nepolitické lidskoprávní argumentace. Z obavy komunistů vyplývala rozsáhlá preventivní a represivní opatření spočívající v permanentní pohotovosti a nasazení policejních, justičních a byrokratických sil. Propaganda pak záměrně Havlův význam snižovala, když tvrdila, že mu jde jen o vrácení znárodněného majetku, že je podprůměrný spisovatel, jehož hry se v západních divadlech hrají jen z politických důvodů, že má problémy s psychikou, alkoholem atd. Téměř intimní zasvěcenost estébáků do každodenního života disidentů dávala režimu zdánlivě obrovskou výhodu. Mysleli si, že Havla skvěle znají a že ho zlomí, ale nezlomili. Sarkasmy

narážející na jeho slabosti byly v přímém protikladu s obavami vyjádřenými ve svodkách. Reálné názory nomenklaturních komunistů na Václava Havla jsou v dokumentech vyjádřeny pouze těmito krajními polohami: požitkář a slaboch vydržovaný Západem, neschopný vytvořit opozici podobnou polské Solidaritě. A proti tomu: antikomunistický živel a nebezpečný „praporečník“ kapitalistického řádu. Takový rozptyl třídní nenávisti bral komunistům možnost vidět ho realisticky.

Prvním vrcholem této konfrontace je první pobyt v ruzyňské vazební cele od 14. ledna do 20. května 1977, jenž pro Václava Havla představuje klíčovou existenciální zkoušku. Státní bezpečnost dělala vše, co bylo po Helsinkách 1975 možné, aby ho vyřídila jako opozičního intelektuála a trvale poškodila jeho veřejnou pověst. Ve vazbě byl izolován od přátel, nevěděl, co se děje s Chartou, trpěl depresemi. Ve stavu úzkosti se zavázal, že zanechá veřejné činnosti a bude se věnovat pouze spisovatelské profesi. Překonat toto selhání mu paradoxně pomohl sám režim, který lživě prohlásil, že se Havel vzdal funkce mluvčího Charty 77. On se však cítil být zhanoben nejen touto lží, ale především svými ústupky. Neobstál sám před sebou, před vysokými nároky, jež na sebe kladl. A musel čelit tvrdé kritice: politicky zkušenější disidenti mu přímo řekli, že chtěl-li vycouvat z odpovědnosti za Chartu, selhal jako její mluvčí. Aby prokázal své odhodlání, Havel se znovu naplno pustil do opoziční činnosti, přestože již věděl, že nevyhnutelným krokem na cestě k integrální osobnosti bude několikaleté vězení.

Když to nevyšlo prostřednictvím několikaměsíční vazby a podmíněným trestem, rozhodla se diktatura, že Havla zlomí několikaletým vězením. To považuji za druhý vrchol Havlovy konfrontace s mocí. Z její strany to doslova byla ďábelská hra. Vždyť výši trestu v roce 1979 si nevědomky určil Havel sám! S vězením již počítal a před přáteli a známými řekl, že je ochoten odsedět si maximálně pět let. Pokud mu udělí delší trest, požádá o vystěhovalecký pas. Mezi těmi, kteří toto sdělení zaslechli, byli dva agenti Státní bezpečnosti. Režim od nich získal cennou informaci a rozhodoval se mezi dvěma možnostmi: potrestat Havla šesti či sedmi lety vězení a tím ho donutit k emigraci; anebo mu udělit trest do pěti let a vězením ho zlomit. Komunistům připadala druhá možnost lákavější a udělili mu čtyři a půl roku. Po návratu z vězení v lednu 1983 byl vítán sympatizanty doma i v zahraničí jako přední veřejný intelektuál v „unesené“ střední Evropě a stal se legendou.

Zvláštní pozornost jsem věnoval Havlovu chápání a vysvětlení společenské situace v Československu po srpnu 1968, zejména však po Chartě 77 a první tvrdé zkušenosti s diktaturou. *Moc bezmocných* je jeho nejvlivnější text pro vysvětlení a zdůvodnění odporu proti

„normalizačnímu režimu“ a pro uvažování o alternativách k němu. Vliv tohoto traktátu překročil československé hranice a působil i v jiných prostředích a podmínkách, především v Polsku, Itálii a Holandsku. U nás *Moc bezmocných* výrazným způsobem spoluvytvářela myšlenkový svět disentu. Stojí na působivých emblematických pojmech „život v pravdě“ a „existenciální revoluce“, které přitahovaly pozornost – souhlasnou i kritickou. Vyrůstá z atmosféry šedesátých let a spočívá v nároku na život nezávislý na státních a jiných autoritách. Havel umístil těžiště autentického života v pravdě do existenciální roviny, tj. mimo politickou sféru. Dobrou a odpovědnou politiku považoval až za výraz svobodné autentické existence. Domníval se, že bez hluboké změny v duši člověka, bez existenciální revoluce nemůže být dobrá a odpovědná.

V Havlově pojetí si disent nedělá žádný nárok na závazné následování či stranickou disciplínu, o všem se rozhoduje v nitru člověka. Ti, kteří již žijí v pravdě, mohou svým příkladem a slovem ovlivnit „skrytou sféru“ svědomí jednotlivých občanů a snad i celé společnosti. Disent, vysvětlovaný podle *Moci bezmocných*, mohl působit dojmem soběstačné enklávy. Reprezentoval ušlechtilou ideu, která ovšem zakládala utopický nárok na nenásilnou revoluci hlav a srdcí a odpoutávala pozornost od politiky jako povolání, od promýšlení politických tradic, jejich významu a aktuální potřeby. Výtky tohoto druhu k *Moci bezmocných* vznášeli například Petr Rezek, Petr Pithart, Emanuel Mandler či Václav Benda. Havlův traktát ovšem působil různě v závislosti na mentálním a politickém milieu. Zatímco v Polsku inspiroval opoziční intelektuály k nezávislé odborové činnosti, v Československu tuto roli neplnil. Na tom je vidět, jak různorodý i protikladný vliv mohou mít sugestivní ideje.

Dále jsem se věnoval analýze Havlova vztahu k politice a kritice jeho opoziční koncepce, především ze strany disidenta Václava Bendy a exulanta Pavla Tigrida. Oba se s Havlem přeli o disent jako politický faktor. Benda aspiroval na to být v Chartě ideovým vůdcem, svou křesťansko-demokratickou politickou vizi opíral o naději spojenou s pozitivními pohyby v katolické církvi a obci věřících. Polemizoval s Havlovým pojetím disentu, které dokonce neváhal označit za „pietisticky vypjaté moralizování“. Shodovali se v tom, že Charta se nemůže politicky vyhranit. Rozcházel se však v otázce důležitosti politiky pro Chartu, její činnost a poslání, jehož těžiště nespočívalo v ničem jiném než ve změně poměrů. Zjednodušeně řečeno, Havel považoval Chartu za ryze předpolitický krok, který má morálním příkladem iniciovat lidi k aktivnímu občanství, z něhož se pak spontánně zrodí kromě jiného také nezávislé politické struktury. Benda naproti tomu tvrdil, že Charta systematickým

průzkumem právního řádu a kvality života představuje politicky mobilizující faktor, a proto má mimořádnou odpovědnost za obnovu demokratické politiky v Československu. Mluvil o aktivním „obkličování totality realitou“, program společenské změny považoval za důležitý.

Podobně přemýšlel nestor liberálně demokratického exilu Pavel Tigríd. V druhé polovině osmdesátých let chtěl po disentu, aby se přeorientoval z obhajoby lidských práv na politickou práci. Věděl, že v přelomovém čase budou rozhodovat symboly, a to znamenalo buď Havel, nebo Dubček. Vyzval Havla, aby proti reformním komunistům, kteří se v čase Gorbačovovy perestrojky cítili být přirozenými pretendenty moci, zvedl prapor liberálně demokratické tradice. Na tuhle hru ovšem Havel nepřistoupil. Nehodlal se politicky vyhranit, chtěl být nad stranami. Jeho role uvnitř Charty měla být pouze integrační a přechodná. Překotné události ve střední a východní Evropě ho však nevyhnutelně posouvaly na místo opozičního lídra. Právě takto byl vnímán zahraničními médii, režimem a rostoucí částí veřejnosti. Dostával se do rozporu se sebou samým, neboť říkal, že není a nebude profesionálním politikem, a přitom už politiku jako boj o moc provozoval – například tím, že odmítl projekt koordinace opozičních proudů v disentu ve prospěch své petiční akce Několik vět. V roce 1989 Tigrídovi nezbývalo nic jiného, než být Havlovým politickým *alter ego*. Od léta 1989 otevřeně mluvil o blížícím se konci komunistického režimu a s Havlovým odkládáním skutečné politiky se vším všudy na dobu neurčitou zásadně nesouhlasil.

Havlova politická praxe se vyznačovala dramatickým, někdy přímo divadelním efektem. Z dramatického vidění středoevropské a specificky české reality se utvářela Havlova životní filosofie založená na uvědomělých paradoxech. Ty se zrcadlí v jeho hrách, ale nejen v nich. Vezmeme-li si nejznámější výrazy přibližující jeho disidentské myšlení, zjistíme, že jsou to samé oxymórony: „moc bezmocných“, „nepolitická politika“, „pokojná revoluce“. Tato triáda nejznámějších havlovských polarit vlastně velmi zhuštěně charakterizuje jeho občanské angažmá. V tomto kontextu není divu, že svůj vstup do vysoké politiky prožíval jako *absurdní drama*. Přesně tak označil spor o federální vládu s komunistickým premiérem Adamcem i tajnou dohodu o prezidentské volbě s jeho nástupcem Čalfou v prosinci 1989. Jako velkolepé drama režíroval „sametovou revoluci“ z melantrišského balkonu a letenské tribuny. A jako politický dramatik začal být chápán i kritizován. Například přítel z disentu Rudolf Battěk mu v interní poradě o výsledcích jednání s premiérem Adamcem důrazně vytýkal, že nejedná jako politik, ale spíše jako dramaturg a režisér. Havlův první prezidentský projev ve Federálním shromáždění 23. ledna 1990 byl úvodním a určujícím střetem akčního dramatického pojetí

politiky s rozvláchným pojetím procedurálním, typickým pro parlamentní demokracii. Havel v něm poprvé prohrál, a nikoli naposled, jak naznačuji v závěrečném shrnutí.

6. Využití výsledků práce

Dosavadní domácí i zahraniční recenzní ohlas na knihu *Politika jako absurdní drama* naznačuje otevřený zájem o témata a problémy související s osobností Václava Havla (viz přehled zjištěných recenzí ve Strukturovaném seznamu publikací). Kniha by mohla mít význam především pro zatím nenapsané dějiny Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, nebo obecně pro dějiny československého disentu a exilu, které ovšem čekají na další dílčí analýzy i syntetická pojetí. Detailní analýza Havlova vyšetřování a soudního procesu může přispět k této celkově zatím nepříliš poznané stránce života v komunistické diktatuře jako policejním státě v normalizačním období. Podrobná analýza Václava Havla v roli disidenta vytváří předpoklady pro historický rozbor jeho působení v úřadu československého a českého prezidenta (1989-1990, 1990-1992, 1993-2003). Poslední kapitoly mé práce jsou věnovány předpokladům obnovení politické plurality a právního státu. Celkově však spíše půjde o kritickou inspiraci, neboť většina témat, kterých jsem v knize povrchněji či hlouběji dotkl, nepochybně zůstává otevřená pro další, i zcela odlišné pokusy o výklad.

7. Důležitější studie k danému tématu

Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. 1. díl: Události a 2. díl: Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1997 a 1998, s. 240 a 330.

8x citováno podle WOS

Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990). Prostor, Praha 2003 a 2009, 508 s.

13x citováno podle WOS

Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného: Paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969–1992. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989.* Paseka, Praha – Litomyšl 2008, s. 16–51.

1 x citováno podle WOS

K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví. In: *Soudobé dějiny VI/2–3 (1999)*, s. 346–369.

Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti. Lustrace jako politický morální problém, 1989–1992. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989.* Knihovna Václava Havla, Praha 2011, s. 135–181.

Podrobná zpráva o paralelní polis. Nad korespondencí Václava Havla a Františka Janoucha. In: HAVEL, Václav – JANOUCH, František: *Korespondence 1978–2001.* Akropolis, Praha 2007, s. 9–29.

1 x citováno podle WOS.

Společně pro Chartu 77, nezávislou kulturu a svobodné Československo. Nad korespondencí Václava Havla a Viléma Prečana. In: HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: *Korespondence 1983–1989.* Československé dokumentační středisko o.p.s., Praha 2011, s. 777–806.

Od Charty 77 k Občanskému fóru. Pokus o proměnu morální opozice v politickou pozici. In BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Praha 2013, s. 172–178.

8. Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Národní archiv, Praha

Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 1985–1989. Fondy předsednictvo ÚV KSČ, sekretariát ÚV KSČ, Miloš Jakeš, komise ÚV KSČ, vnitrostranické informace, dálnopisy.

Ministerstvo spravedlnosti ČSR, 1979-1989. Osobní vězeňské spisy Václava Havla, Václava Bendy, Jiřího Dienstbiera, Petra Uhla a Otty Bednářové; měsíční vězeňské svodky Ministerstva spravedlnosti ČSR o situaci v československých věznicích; měsíční svodky z vazební věznice na Pankráci; měsíční svodky útvaru Sboru nápravné výchovy v Heřmanicích; měsíční svodky z věznice Plzeň-Bory.

Archiv bezpečnostních složek, Praha

Svazek sledované osoby TOMIS III (Václav Havel), sign. 597862 MV (1965–1968).

Vyšetřovací spis ve věci Charty 77, sign. V 33766 MV, č. 1 a 2 (1977).

Vyšetřovací spis v trestní věci Oty Ornesta, Jiřího Lederera, Františka Pavlíčka a Václava Havla, sign. V 32021 MV, č. 1–8 (1977), Havlovy složky spisu pod č. 7 (trestní spis) a 8 (dokumentace k trestné činnosti).

Vyšetřovací spis proti obviněnému Václavu Havlovi pro trestný čin podvracení republiky podle § 98, sign. V 32008 MV (1977).

Spis z fondu Inspekce ministerstva vnitra, sign. IM 0173/St-1979.

Vyšetřovací spis ZV – 485 MV, svazek 5 (1979), proti obviněnému Václavu Havlovi pro trestný čin podvracení republiky podle § 98.

Vyšetřovací spis proti obviněnému Václavu Havlovi pro čin výtržnictví a přečin proti veřejnému pořádku, sign. *OS – Praha 3 – 3T14* (1989).

Vyšetřovací spis ve věci petice Několik vět, sign. *V 42391*, sv. 1–3.

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha

Koordinační centrum Občanského fóra, 1989-1991 – zápisy z jednání krizového štábu, akční skupiny, pléna, rady a sněmů KC OF; dopisy občanů Koordinačnímu centru a Václavu Havlovi; monitoring tisku; zprávy a svodky o situaci.

Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Praha

Federální shromáždění ČSSR v V. volební období, 1986-1990 – předsednictvo FS a výbory.

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna

Plenární schůze Federálního shromáždění ČSSR, České národní rady a Slovenské národní rady; program, usnesení, zákony. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

Kancelář prezidenta republiky – Gustáv Husák; Václav Havel; monitoring tisku Pražské informační služby; dopisy občanů.

Československé dokumentační středisko, o. p. s.

Část osobního fondu Václava Havla.

Korespondence činovníků disentu a exilu.

Sbírka samizdatových a exilových periodik a literatury.

Monitoring vysílání *Radio Free Europe*. *Czechoslovak Broadcasting Department*, 1975–1989.

Knihovna Václava Havla, o.p.s., Praha

Část osobního fondu Václava Havla.

Archiv Vladimíra Hanzela, Praha.

Dokumentární nahrávky z Koordinačního centra Občanského fóra v listopadu a prosinci 1989.

Libri prohibiti. Knihovna samizdatové a exilové literatury, Praha.

Tištěné prameny

HAVEL, Václav: *O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. Uspořádali a k vydání připravili Vilém Prečan a Alexander Tomský. Svědectví v Edici Rozmluvy, Londýn 1984, 401 s.

TÝŽ: *Do různých stran. Eseje a články z let 1983–1989*. Acta creationis, sv. 5. Uspořádal Vilém Prečan. Československé dokumentační středisko, Schwarzenberg–Scheinfeld 1989. (Druhé vydání v nakl. Lidové noviny v roce 1990, 528 s.)

TÝŽ: *Hry*. Spisy 2. Torst, Praha 1999, 1044 s.

TÝŽ: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989 a Dálkový výslech*. Spisy 4. Torst, Praha 1999, 1308 s.

TÝŽ: *Dopisy Olze*. Spisy 5. Torst, Praha 1999, 731 s.

TÝŽ: *Projevy z let 1990–1992. Letní přemítání*. Spisy 6. Torst, Praha 1999, 770 s.

TÝŽ: *Prosím stručně. Rozhovor s Karlem Hvižďalou, poznámky a dokumenty*, Gallery, Praha 2006, 256 s.

HAVEL, Václav – LANDOVSKÝ, Pavel – KOHOUT, Pavel – DIENSTBIER, Jiří: *V hlavní roli Ferdinand Vaněk*. Academia, Praha 2006, 404 s.

HAVEL, Václav – JANOUCHEK, František: *Korespondence 1978–2001*. Akropolis, Praha 2007, 596 s.

HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: *Korespondence 1983–1989*. Československé dokumentační středisko, o. p. s., Praha 2011, 817 s.

Zaznamenaná alba a koncerty včetně textů a dalších údajů vyšly na *The Plastic People of the Universe. Komplet nahrávek 1969–2004*. 2 DVD (902 minut). Levné knihy, Praha 2008.

„*Hnědá kniha*“ – *o procesech s českým undergroundem*. K vydání připravili Jaroslav Suk a Martin Machovec. Ústavu pro studium totalitních režimů, Praha 2013.

Hlasy z domova 1975. Sestavil a předmluvu napsal Adolf Müller. Index. Společnost pro československou literaturu v zahraničí, Kolín nad Rýnem 1976, 146 s.

Knihy Charty. Hlasy z domova 1976–1977. Sestavil a předmluvu napsal Vilém Prečan. Index. Společnost pro československou literaturu v zahraničí, Kolín nad Rýnem 1977, 368 s.

Křesťané a Charta 77. Výběr dokumentů a textů. Sestavil a předmluvu napsal Vilém Prečan. Index. Společnost pro československou literaturu v zahraničí, Kolín nad Rýnem 1980, 320 s.

O svobodě a moci I. V. Havel, R. Battěk, V. Benda, V. Černý, J. Dienstbier, L. Dobrovský, J. Hájek, M. Kusý, Z. Mlynář, J. Němec, P. Pithart, J. Ruml, J. S. Trojan, P. Uhl, J. Vohryzek, Z. Vokatý, J. Zvěřina. Index – Listy, Kolín nad Rýnem – Řím 1980, 368 s.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Svazky 1–3. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007, 1175 a 523 s.

KARLÍK, Viktor – POKORNÁ, Terezie (eds.): *Anticharta*. Revolver Revue, Praha 2002, 78 s.

Sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, včetně dalších pramenů a odkazů na www.vons.cz.

BLAŽEK, Petr – BURSÍK, Tomáš: *Pražský proces 1979. Vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných*. Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha 2010, 426 s.

BLAŽEK, Petr (ed.): *„Tentokrát to bouchne.“* Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden – únor 1977). Filozofická fakulta UK – Odbor Archiv bezpečnostních složek MV ČR 2007, s. 27–116.

SCHOVÁNEK, Radek (ed.): *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout*. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa. Paseka, Praha – Litomyšl 2006, 400 s.

Výběr z nepublikovaných interview s Václavem Havlem z posledních dvou let komunistické diktatury v GEROVÁ, Irena: *Vyhrabávačky. Deníkové zápisky a rozhovory z let 1988 a 1989*. Paseka, Praha – Litomyšl 2009, 207 s. + CD.

„Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ.“ K vydání připravili František Koudelka a Vilém Prečan. *Soudobé dějiny* 3/2000, roč. VII., s. 473–525.

HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.): *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989*. Sborník dokumentů. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf, Praha 1994, 281 s.

HLUŠIČKOVÁ, Růžena – OTÁHAL, Milan (eds.): *Čas demokratické iniciativy 1987–1990*. Sborník dokumentů. Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, Praha 1993, 296 s.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu*. Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf, Praha 1996, 211 s.

SVOBODOVÁ, Jana (ed.): *Nezávislá skupina České děti (1988–1989)*. Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1995, 117 s.

Hlasy občanské společnosti 1987–1989. Výběr z textů a dokumentů. K vydání připravil Jiří Suk ve spolupráci s Vilémem Prečanem a Milenou Janišovou. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1999, 111 s.

VLADISLAV, Jan – PREČAN, Vilém (eds.): *Horký leden 1989 v Československu.* Novinář, Praha 1990, 166 s.

OTÁHAL, Milan – SLÁDEK, Zdeněk (eds.): *Deset pražských dnů. 17.–27. listopad 1989. Dokumentace.* Academia. Praha 1990, 672 s.

HANZEL, Vladimír (ed.): *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních. Autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegacemi Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu v listopadu a prosinci 1989.* OK Centrum, Praha 1991. (Druhé vydání Galén, Praha 2006, 471 s.)

SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. 2. díl: Dokumenty.* Praha 1998, 330 s. Přístupné rovněž z internetových stránek <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty.html>.

Sbírka tematických rozhovorů s historickými aktéry (Václav Havel, Marián Čalfa, Jiří Křížan, Alexandr Vondra, Michal Horáček, Per Kučera a další). Archiv Centra orální historie v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha.

Situační zprávy ústředního aparátu KSČ, 20. listopadu – 1. prosince 1989. Pokyny a směrnice vedení KSČ nižším stranickým složkám, 19. listopadu – 1. prosince 1989. K vydání připravil František Koudelka ve spolupráci s Vilémem Prečanem a Milenou Janišovou. Československé dokumentační středisko, o.p.s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1999.

Občanské fórum, den první. Vznik OF v dokumentech a fotografiích. K vydání připravili Ivana Koutská, Vojtěch Ripka, Pavel Žáček. Ústav pro studium totalitních režimů a Městská část Praha 1, Praha 2009, 191 s.

The Velvet Revolution as reported by The New York Times. Sbírka xerokopií novinových článků. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha, 274 s.

Deník Radima Palouše z listopadu a prosince 1989, xerokopie rukopisu. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha, 90. s.

Archiv Českého rozhlasu, Listopad 1989: 14 hodin komentovaných originálních nahrávek, Mp3. Připravil Marek Janáč, odborná spolupráce Jiří Suk. Radioservis, a. s., 2009.

Hovory v Lánech prezidenta ČSFR Václava Havla, 1990–1992. Československý rozhlas. Přepis bez finálních úprav provedla Kancelář Václava Havla.

Tisk

Vybraná samizdatová a exilová periodika na www.scriptum.cz.

Rudé právo. Deník Komunistické strany Československa. Přístupné z internetových stránek Ústavu pro českou literaturu AV ČR: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo>.

Svědectví. Čtvrtletník pro kulturu a politiku, 1975–1989.

Listy. Časopis československé socialistické opozice, 1975–1989.

Acta. Čtvrtletník Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury, 1987–1989.

Sport. Časopis pro kulturní a společenskou informaci (samizdat), 1989.

Lidové noviny (samizdat), 1988–1989.

Odborná literatura

ALAN, Josef a kol.: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001.

ARENDTOVÁ, Hannah: *Krise kultury*. Mladá fronta, Praha 1994.

ASSMANN, Jan: *Panství a spása. Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*. Z němčiny přeložil Otakar Vochoč. Oikoymenh, Praha 2012.

BALABÁN, Milan: *Víra (u) Václava Havla. Noetický sestřih Havlových Dopisů Olze*. Oikoimenh, Praha 2009.

Bárta, Jan: „Skupina Nahoru po schodišti dolů band a státní moc. Příspěvek k dějinám neoficiální hudební scény 80. let“. *Soudobé dějiny* 3/2011, roč. XIX, s. 383–413.

BATTĚK, Rudolf: *Jako Červenej karkulák. Dopisy z vězení*. Uspořádala Jiřina Rybáčková. Gallery, Praha 2002.

BAUER, Jan: *Václav Havel. Necenzurovaný životopis*. Praha, Cesty 2003.

BAUMAN, Zygmunt: *Humanitní vědec v postmoderním světě*. Vize 97, Praha 2006.

BENDA, Julien: *Zrada vzdělanců*. Z francouzštiny přeložila Věra Urbanová. Spolek výtvarných umělců Mánes, Praha 1929.

BENDA, Václav: *Noční kádrový dotazník a jiné boje*. Texty z let 1977–1989. Fra, Praha 2009.

BENDA, Václav – BENDOVIÁ, Kamila: *Dopisy přes mříže*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2007.

BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Přirozený svět jako politický problém. Eseje o člověku pozdní doby*. Československý spisovatel, Praha 1991.

BĚLOHRADSKÝ, Václav: „Jubileum“. *Milý Václave... Přemýšlení o Václavu Havlovi*. Divadelní ústav a Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.

BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Nejcitlivější místo režimu. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) pohledem svých členů*. Pulchra, Praha 2008.

BLAŽEK, Petr – LAUBE, Roman – POSPÍŠIL, Filip: *Lennonova zeď v Praze. Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2003.

BOLTON, Jonathan: *Worlds of Dissent: Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., a Londýn 2012.

BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Z francouzštiny přeložili Petr Kyloušek a Petr Dytrt. Host, Brno 2010.

BRABENEC, Vratislav: *Evangelium podle Brabence*. Rozhovor Renaty Kalenské. Torst, Praha 2010.

ČERNÝ, Václav: *Tvorba a osobnost I*. Odeon, Praha 1992.

DAYOVÁ, Barbara: *Sametová filozofové*. Doplněk, Brno 1999.

Dienstbier, Jiří: „O psaní dopisů“. In: HAVEL, Václav: *Dopisy Olze (červen 1979 – září 1982)*. Atlantis, Brno 1990, s. 383–387.

DIVIŠ, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Texty z let 1960/1999. Torst, Praha 1994. (Druhé vydání 2002).

Faustování s Havlem. Úvahy o archetypu Fausta nad evropskými kulturními dějinami a nad Havlovou hrou Pokoušení (Pavel Bratinka, Ivan M. Havel, Zdeněk Neubauer, Daniel Kroupa, Martin Palouš, Radim Palouš, Helena Webrová, 1986). Knihovna Václava Havla, Praha 2010.

FRYE, Northrop: *Anatomie kritiky*. Čtyři eseje. Z angličtiny přeložila Sylva Ficová. Host, Brno 2003.

GRACLÍK, Miroslav – NEKVAPIL, Václav: *Jiřina Švorcová osobně*. XYZ, Praha 2010.

GRUŠA, Jiří: *Umění stárnut*. Rozhovor s Daliborem Dobiášem. Paseka, Praha – Litomyšl 2004.

HABERMAS, Jürgen: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Z němčiny přeložili Alena Bakešová a Josef Velek. Filosofia, Praha 2000.

HAVEL, Ivan M.: *Dopisy od Olgy*. Knihovna Václava Havla, Praha 2010.

HAVLOVÁ-ILKOVIČOVÁ, Dagmar (ed.): *Podněcování a trest. Téměř další hra Václava Havla*. Knihovna Václava Havla, Praha 2009.

HEJDÁNEK, Ladislav: *Havel je uhlík. Filosof a politická odpovědnost*. Knihovna Václava Havla. Praha 2009.

- Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*. Torst, Praha 1991.
- HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Druhé vydání. Z angličtiny přeložil Zdeněk Uherek. Sociologické nakladatelství, Praha 2010.
- HORÁČEK, Michal: *Jak pukaly ledy*. Ex libris, Praha 1990.
- Houda Přemysl, „Pódium znovu jen pro prověřené“. Normalizace oficiální populární hudby v Československu 70. let“. *Soudobé dějiny* 3/2011, s. 310–329.
- HRON, Jan: *Korespondence Václava Havla*. Diplomová práce. Filozofická fakulta UK. Ústav české literatury a literární vědy.
- HVÍŽĎALA, Karel: *Výslech revolucionářů z listopadu 1989*. Art-servis, Praha 1990.
- Charta očima současníků. Po dvaceti letech*. K vydání připravili Císařovská Blanka, Drápala Milan, Prečan Vilém, Vančura Jiří. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1997.
- Charta 77. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989*. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77, Praha 21. – 23. březen 2007 (eds. Devátá Markéta, Suk Jiří, Tůma Oldřich). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007.
- CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: *Vlasta Chramostová*. Doplněk – Brno, Burian a Tichák – Olomouc, 1999.
- Chronologie zániku komunistického režimu 1985–1990*. Sestavil Jiří Suk ve spolupráci s Jaroslavem Cuhrou a Františkem Koudelkou. *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR č. 33*, Praha 1999.
- CHVATÍK, Květoslav: *Svět románů Milana Kundery*. Atlantis, Brno 2008.
- JANOUC, František – VACULÍK, Ludvík: *Korespondence*. Mladá fronta, Praha 2012.
- Jaro, léto 1968. Podzim 1989*. Profil, Ostrava 1990.
- JEDLIČKA, Josef: *Ornament. Výběr z esejistické tvorby*. Paseka, Praha – Litomyšl 2006.
- JEDLIČKA, Josef: *České typy a jiné eseje*. Plus, Praha 2009.
- JECHOVÁ, Květa: *Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu*. Ústav pro soudobé dějiny, Praha 2003.
- Jeseň nádeje. Alebo história písaná v uliciach*. Výchoslovenské vydavateľstvo, Košice 1990.
- JIROUS, Ivan Martin: *Pravdivý příběh Plastic People*, Torst, Praha 2008.
- JIROUS, Ivan Martin: *Magorův zápisník*, Torst, Praha 1997.
- JUNEK, Marek a kol.: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Radioservis, Praha 2011.

JURÁČEK, Pavel: *Deník: 1959–1974*. Národní filmový archiv, Praha 2003.

KAFKA, Franz: *Aforismy*. Vybral a přeložil Rio Preisner. Torst, Praha 1998.

KAISER, Daniel: *Václav Havel. Disident 1936–1989*. Paseka, Praha – Litomyšl 2009.

Keď sme brali do rúk budúcnosť. Archa, Bratislava 1990.

KANTŮRKOVÁ, Eva: *Řekni mi, kdo jsi!* Torst, Praha 2012.

KEANE, John: *Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích*. Volvox Globator, Praha 1999.

KENNEY, Padraic: *Karneval revoluce. Střední Evropa v roce 1989*. Z angličtiny přeložila Petruška Šustrová. BB/art, Praha 2005.

KLIMENT, Alexandr: *Tři žíně*. Rozhovor Jany Klimentové a Štěpána Klimenta. Torst, Praha 2009.

KOHOUT, Pavel: *Kde je zakopán pes. Memoáromán*. Atlantis, Brno 1990.

KOPECKÝ, Miloš: *Já*. Uspořádal Pavel Kovář. Eminent, Praha 1996.

KOPECKÝ, Miloš – HEIN, Milan: *Co za to stálo...* Milan Hein, Praha 1992.

KOUŘIL, Vladimír: *Jazzová sekce v čase a nečase. 1971–1989*. Torst, Praha 1999.

KOSATÍK, Pavel: *„Ústně více“*. Šestatřicátníci. Host, Brno 2006.

KOSATÍK, Pavel: *„Člověk má dělat to, nač má sílu.“ Život Olgy Havlové*. Mladá fronta, Praha 1997.

KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. novembri*. Z angličtiny přeložili Robert Hřebíček a James Krapfl. Kalligram, Bratislava 2009.

KRISEOVÁ, Eda: *Václav Havel – životopis*. Atlantis, Brno 1991.

Kronika sametové revoluce. Československá tisková kancelář, Praha 1989.

KROUTVOR, Josef: *Potíže s dějinami*. Eseje. Prostor, Praha 1990.

LEGUTKO, Ryszard: *Oškřivost demokracie a jiné eseje*. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek. CDK, Brno 2009.

LÉVINAS, Emmanuel: *Etika a nekonečno*. Z francouzštiny přeložili Věra Dvořáková a Miroslav Reichert. Oikoimenh, Praha 1994.

LOPATKA, Jan: *Šifra lidské existence*. Torst, Praha 1995.

MANDLER, Emanuel: *Oba moji prezidenti. Václav Havel a Václav Klaus*. Libri, Praha 2004.

MARTEN, Miloš: *Imprese a řád*. Odeon, Praha 1983.

MATĚJKOVÁ, Jolana: *Děda se taky nebál*. Rozhovor s Alexandrem Vondrou. Paseka, Praha – Litomyšl 2012.

MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Sociologický esej. Slon, Praha 1991.

MÜLLEROVÁ, Alena – HANZEL, Vladimír: *Albertov 16:00. Příběhy sametové revoluce*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009.

NĚMEC, Jiří: *Dopisy z Ruzyně a nové šance svobody*. Pulchra, Praha 2011.

NEUBAUER, Zdeněk: *Consolatio philosophiae hodierna. K Šestnácti dopisům Václava Havla*. Sešity Knihovny Václava Havla, Praha 2010.

NOVOTNÝ, Jiří Datel – ČERNÝ, Karel – KOPAČKOVÁ, Marcela – PRAŽÁK, Petr: *Semafor ve stávce*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1990.

NORBERG-SCHULZ, Christian: *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Z angličtiny přeložil Petr Halík. Dokořán, Praha 2010.

OBZINA, Jaromír: *Bezpečnost socialistické vlasti*. Horizont, Praha 1980.

Občanské fóry. Pražský podzim 1989. Odeon, Praha 1990.

Okamžiky naděje. Objektivem fotoreportérů. Československá tisková kancelář, Praha 1989.

OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha 2011.

Pamätný bulletin nežnej revolúcie v Prešove a katalóg výstavy fotografií. Príčiny, argumenty, premeny. Prešov 1990.

PATOČKA, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Academia, Praha 1990.

PATOČKA, Jan: *Evropa a doba poevropská*. Lidové noviny, Praha 1992.

PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé iniciativy v Československu 1978–1988*. Sborníky z grantového projektu č. 1 (2007) a č. 2 (2008). Libri prohibiti, Praha.

Pažout, Jaroslav: „Ohlas na perzekuci členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných v roce 1979 (edice dokumentů)“. In: *Sborník archivních prací 1/2005*, s. 215–275.

Pažout, Jaroslav: „Špatně utajený proces. Proces s VONS a jeho ohlas ve světě: disidenti před soudem, soudci na divadelní scéně“. *Dějiny a současnost 6/2004*, s. 36–39.

PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý. Vzpomínky a přemýšlení. Krédo*. Academia, Praha 2009.

PITHART, Petr: *Obrana politiky*. Panorama, Praha 1990.

PLACÁK, Petr: *Fízl*. Torst, Praha 2007.

PŘIBÁŇ, Jiří: *Disidenti práva. O revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy*. Slon, Praha 2001.

PONTUSO, James F: Václav Havel. *Civic Responsibility in the Postmodern Age*. Rowman. and Littlefield Publishers, Lanham – Boulder 2004.

POSSET, Johanna: *Česká samizdatová periodika 1968–1989*. Přeložil Zbyněk Petráček. Reprografia, Brno 1991.

PREČAN, Vilém (ed.): *Ke svobodě přes Prahu. Exodus občanů NDR na podzim 1989*. Sborník dokumentů. Československé dokumentační středisko, o. p. s., Praha 2009.

PREISNER, Rio: *Americana. Zpráva o velmoci I a II*. Atlantis, Brno 1992 a 1993.

PREISNER, Rio: *Když myslím na Evropu I a II*. Torst, Praha 2003 a 2004.

Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990. Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla (ed. Irena Suková). Listy, Praha 1995.

PUTNA, Martin C.: *Václav Havel. Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Knihovna Václava Havla, Praha 2011.

REMEŠOVÁ, Michaela – MÁCHA, Dalibor: *Karel Gott. Zlatý hlas z Prahy*. Eminent, Praha 2009.

REZEK, Petr: *Filosofie a politika kýče*. Oikoymenh, Praha 1991.

RIEDEL, Jaroslav (ed.): *The Plastic People of the Universe. Texty*. Praha, Maťa 2001.

ROCAMORA, Carol: *Acts of Courage. Václav Havel's Life in Theater*. Smith and Kraus, Hannover – New Hampshire, 2004.

STÁREK, František – KOSTŮR, Jiří: *Baráky. Souostroví svobody*. Pulchra, Praha 2010.

Stehlíková, Eva: „Listopadová katarze“. *Theatralia. Revue současného myšlení o divadelní kultuře*, 2009/1–2, roč. 12, s. 20.

SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Prostor, Praha 2003.

SUK, Jiří: *Občanské fórum. Listopad–prosinec 1989*. 1. díl: Události. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR– Doplněk, Praha – Brno 1997.

Suk, Jiří: „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta republiky v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví“. In *Soudobé dějiny* VI/2–3, 1999, s. 346–369.

Suk, Jiří: „Podrobná zpráva o paralelní polis. Nad korespondencí Václava Havla a Františka Janoucha“. *HAVEL – JANOUCHE, Korespondence 1978–2001*. Akropolis, Praha 2007, s. 9–29.

Suk, Jiří: „Společně pro Chartu 77, nezávislou kulturu a svobodné Československo. Nad korespondencí Václava Havla a Viléma Prečana“. *HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: Korespondence 1983–1989*. Československé dokumentační středisko, o. p. s., s. 775–806.

Suk, Jiří: „Zbývá už jen ticho/ The Rest is Silence“. *Jan Palach 16.–25. 1. 1969*. Pražský dům fotografie – KANT, Praha 2009, s. 135–149.

Suk, Jiří: „Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného. Paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969–1992.“ GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Paseka, Praha – Litomyšl 2008, s. 16–51.

Suk, Jiří: „Politické hry s nedokončenou revolucí. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu“. GJURIČOVÁ a kol.: *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Knihovna Václava Havla, Praha 2011, s. 17–60.

Suk, Jiří: „Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti. Lustrace jako politický a morální problém 1989–1992“. Tamtéž, s. 133–181.

Svědectví pražských zdí. 17.11 – 17.12 1989. Mladá fronta, Praha 1990.

ŠAFAŘÍK, Josef: *Hrady skutečné a povětrné*. Dauphin, Praha 2008.

ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*. Atlantis, Brno 1990.

ŠIMEČKA, Milan: *Konec nehybnosti*. Lidové noviny, Praha 1990.

ŠIMEČKA, Milan: *Listy z väzenia*. Uspořádali Jolana Kusá a Raisa Kopsová. Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 1999.

Šiška, Miroslav: „Co vlastně řekl Havel Dubčekovi“. *Právo*, 31. 12. 1999, s. 15.

ŠÚTOVEC, Milan: *Semióza ako politikum alebo „pomlčková vojna“*. Kalligram, Bratislava 1999.

Tady a teď. Státní nakladatelství technické literatury, Praha 1990.

TESAŘ, Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Prostor, Praha 2000.

TESAŘ, Jan: *Zamlčená diagnóza*. Triáda, Praha 2003.

TISMANEANU, Vladimír – IACOB, Bogdan C (eds.): *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*. CEU Press, Budapest – New York 2012.

TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.): *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Host, Brno 2009.

TUCKER, Aviezer: *Fenomenologie a politika. Od Jana Patočky k Václavu Havlovi*. Votobia, Olomouc 1997.

TŮMA, Oldřich: *Zítra zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf, Praha 1994.

VANĚK, Miroslav – OTÁHAL, Milan: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999.

VANĚK, Miroslav: *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Academia, Praha 2010.

VANĚK, Miroslav: *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Svazek 2.* Academia, Praha 2009.

VANĚK, Miroslav (ed.): *Hledání naděje 1978/1987. Výběr z ineditních sborníků.* Maxdorf, Praha 1993.

Verejnost proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty. Redakce Ingrid Antalová. Nadace Milana Šimečky, Bratislava 1998.

Verejnost proti násiliu – Občianske fórum. Svedectvá. Redakce Ingrid Antalová, Bratislava 1999.

VLADISLAV, Jan: *Otevřený deník 1977/1981.* Torst, Praha 2012.

VOLNÁ, Katka – JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – PINEROVÁ, Klára: *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989.* Edice dokumentů. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009.

WEBER, Max: „Politika jako povolání“. (s. 246–296). In *Metodologie, sociologie a politika.* Vybral a uspořádal Miloš Havelka. Oikoymenh, Praha 1998.

Za co jsme zvonili klíči. Dokumentární film Petra Jančárka vysílaný 17. listopadu 2009 v České televizi v rámci pásma *Albertov 16:00.*

ZÁBRANA, Jan: *Celý život. Výbor z deníků 5. listopadu 1976 – červenec 1984.* Torst, Praha 1992.

ZACH, Aleš: *Kniha a český exil 1949–1990.* Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic. Torst, Praha 1995.

Zídek, Petr: „Námět, scénář a režie: Václav Havel“. *Lidové noviny*, 27. června 2009.

ZNEBEJÁNEK, František: *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé.* Slon, Praha 1997.

Politics as Absurd Drama. Václav Havel in 1975–1989

Summary

This book about Václav Havel's eventful period in an era of rigidity was begun a year before his death and completed a year after it. I therefore cannot yet allow myself to speak of Havel's second, or rather posthumous life. We have not yet crossed the line, and do not enjoy the advantage of enough distance to make interpretation of our objects of study easier. By contrast, the living reality that was transformed into history before our eyes brings to our interpretation the advantage of the seen and experienced. The selected piece of history is bounded by two events and forms a dramatic arc – from Havel's open letter to Gustáv Husák, the General Secretary of the Czechoslovak Communist Party, written in April 1975 to the moment at the end of December 1989 when he replaced this politician, who had symbolized "rigidity" and "forgetting", as President of the Czechoslovak Socialist Republic.

Into this period of nearly fifteen years is concentrated a singular story about freedom and responsibility: the kind of freedom that has to be bought with sacrifice, and the kind of responsibility that summons to great tasks. In the era of enforced political stability and social homogeneity when it seemed as though all the clocks had stopped, Havel's time ran differently – as it does in a drama. We could call Charter 77, along with what preceded it in the years 1975 and 1976, an existential experiment in a "corked bottle", inside which some could see but the inhabitants of "Socialist Czechoslovakia" were not supposed to look. First the dictatorship for a brief period exposed it to the full light of its floodlights, and then it was supposed to disappear into the darkness forever. Havel, along with other signatories of the Charter, strove to ensure that this would not happen and that their bold *entrée* – for most of his fellow inhabitants of Socialist Czechoslovakia certainly acceptable in content, but altogether unacceptable in form of delivery – remained a burning light of civic opposition to the dictatorship. It was a deposit that would bring an uncertain payoff in a future that no one could foresee. However, Havel's sense for the spasmodic theatricality of history and his social imagination allowed him to envisage an "end to rigidity" and a grand return of memory within the foreseeable future. This kind of prescience appears quite admirable. In the post-occupation lethargy, for a society

submerged in an atmosphere of “abandon all hope”, it was not at all something self-evident. Havel was able to embody hope for those who sought it.

In moments of accelerated personal development (1977–1979) and at the end of our period of accelerated societal development (1987–1989) he was confronted more unremittingly than at other times by the power of the state, which claimed an absolute monopoly on public speech. As the sovereign political power it interpreted the world and considered its own statements to be imperative. And confrontation with this sovereign power is the linchpin of the book, which observes the strange and remarkable tension between the *powerlessness* and the *power* of dissidents. A series of ambivalences takes shape, arising from the fundamental contradiction inherent in Charter 77, which was a *political cause par excellence* but nevertheless could not assume political responsibility. The power of dissent lies in its independent “parallel” existence and ability to persevere in its own truth even in the face of repression. Its powerlessness lies in its inability to change the given state of society. Dissent is an instruction manual on how to live free, but not a program on how to implement freedom on a wider scale. If a society finds itself in a rigid (consolidated) condition, dissent is considered to be an inspirational sign of *existential revolution*; in a time of political thaw it can of course also be considered a non-productive *unpolitical politics*. Havel himself embodies this paradox.

History puts outstanding personalities in extraordinary situations. It is then that they show what they have in them and how they hold up in the test of great collective movement that we call history. Yet this book is not only about (existential) power and (political) powerlessness; that would be a very reductive approach. It also seeks to show Václav Havel in the role of creator and defender of independent culture as the most effective fermenting agent of freedom in a dictatorship. Within culture lies the focal point of free identity in its potential for awakening societal consciousness and conscience – which in a dictatorship are hidden and so very hard to control. I have labored my way into the heart of the matter through period *texts*.

With a very few exceptions I have refrained from using the method of oral history – quoting remarks and insights from more or less knowledgeable persons. I understand *text* in its wider conception – as a discursive product or artifact created by a dissident, exile, party propagandist, interrogator from the secret police, or other period actor. Essays, proclamations, letters, petitions, interviews, and also a “class” analysis of Charter 77, articles

in the daily press, interrogation protocols, court sentences and the like contain concentrated testimonies about the problems and figures of the Husák era. Usually they are the work of a concrete subject, but at the same time they are deeply contingent on their place and time. They imply certain meanings, and tend toward a concrete signification – this means that the texts contain more than they immediately say. They are connected with individual and collective loyalties, motivations and strategies of negotiating within the framework of the central plot formed by the conflict of dissent with the dictatorship. More concisely stated: the selected texts are the bearers of structural testimonies. (discourses, expressions, gestures, symbols, etc.), which in various conceptions – from those of the regime to those of the opposition – represent the sense of existence during the so-called normalization era. I could perhaps define my method as *analysis of texts and demonstration of testimonies*. I understand a text with its testimonies as its own kind of figure and character. All the actors were very particular about what they testified and wrote – the author of *The Power of the Powerless*, the writer of the article *Castaways and Intruders*, the interrogator from the State Security agency when he wrote up the protocol from an interrogation. The regime produced speech about legality (which it rationalized), dissent created speech about truth (that liberates) – and both did so in order to legitimize their acts and to justify their own existence. It would naturally be an error to think of these forms as firmly anchored in and expressive of an unchanging reality. They originated and functioned within a continuous process of negotiation. This process may be characterized as a discourse that connects the texts and testimonies with interests and power structures. Analysis of these discourses offers us a chance to trace how in the last years of the existence of the communist dictatorship and especially at the end of 1989, the language of truth becomes the language of power.

Translated by Melinda Reidinger

Obsah

Úvod	3
1. Východiska a hlavní směry dosavadního bádání	4
2. Cíle práce	10
3. Metody výzkumu a interpretace	11
4. Struktura práce	15
5. Výsledky práce	16
6. Využití výsledků práce	21
7. Důležitější studie k danému tématu	22
8. Seznam použitých pramenů a literatury	23
Summary	36